

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Κυριότερες Συντομογραφίες	19
Πρόλογος Δ. Θ. Τσάτσου	23
Προλογικό σημείωμα του συγγραφέα	29
Διάγραμμα της ύλης	35
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	37
I. Αναδιανεμητική δικαιοσύνη και νέα παγκόσμια τάξη: Το περίγραμμα του προβλήματος	37
II. Οικουμενοποίηση και κλονισμός του συνταγματικού φαινομένου: Κοινωνικό κράτος και ευρωπαϊκή ενοποίηση, παράγοντες ανανοηματοδότησης ή διακινδύνευσης του συντάγματος	43
III. Δομή της εργασίας και λόγος περί της μεθόδου: Η συνταγματική ερμηνεία μεταξύ προερμηνευτικών επιλογών και «συνταγματικού πραγματισμού»	47
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Δομικές αντιφάσεις του κοινωνικού κράτους δικαίου	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:	
Γενεαλογία του κοινωνικού κράτους	57
§1. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΩΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΙΣ ΑΓΟΡΑΙΕΣ ΑΝΕΠΑΡΚΕΙΕΣ	57
I. Η μετάβαση από το φιλελεύθερο στο κοινωνικό κράτος δικαίου	57
II. Η διορθωτική λειτουργία του παρεμβαίνοντος κράτους	60
III. Από την αυτορρυθμιστική λογική της αγοράς στον επιμεριστικό λόγο του κοινωνικού κράτους	68
§2. ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΑΠΛΟΚΗΣ ΚΡΑΤΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	71
I. Δομικά στοιχεία του φιλελεύθερου κράτους δικαίου	71
II. Το κράτος σχεδιασμού και η σχετικοποίηση του δικαιοκρατικού μοντέλου	79
III. Αλλοίωση του νόμου και μεταλλαγή των δημοκρατικών θεσμών κατά τη μετάβαση στο κοινωνικό κράτος	83
IV. Τυπολογία του κοινωνικού κράτους	87
§3. ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ	93
I. Η κρίση του κοινωνικού κράτους ως αδυναμία της κρατικής οικονομικής πολιτικής	93
II. Η νεοφιλελεύθερη αμφισβήτηση της κρατικής ικανότητας διακυβέρνησης	98
III. Η αναδιάρθρωση των κρατικών λειτουργιών στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου κράτους	102
IV. Επιπτώσεις των μετασχηματισμών του κράτους στη συνταγματική τάξη	108
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ:	
Η νομιμοποιητική λειτουργία του κοινωνικού κράτους ως όριο των θεσμικών μετασχηματισμών	113
§4. ΠΑΡΟΧΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ, ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ: ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟΙ ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ	113
I. Φιλελεύθερη και επιμεριστική νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας: Επιπτώσεις στο περιεχόμενο του συντάγματος	113
II. Διαδικαστική αυτονομίμοποιηση: Η ανεξαρτητοποίηση του πολιτικού	118

συστήματος από σταθερές αξίες	
III. Νομιμοποίηση μέσω ουσιαστικών/ αξιακών κριτηρίων	122
IV. Τεχνοκρατική νομιμοποίηση: Η «αποθηκοποίηση» των κοινωνικών συγκρούσεων εν ονόματι της κρατικής αποτελεσματικότητας	125
§5. Η ΣΥΝΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ	128
I. Πολιτική νομιμοποίηση και συνταγματική τάξη	128
II. Το σύνταγμα ως απλό σύστημα διακυβέρνησης ή και ως σύστημα αξιών	132
III. Προεκτάσεις της διάκρισης των δύο τύπων συνταγμάτων	138
§6. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ: ΕΠΙΒΙΩΣΗ Ή ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ;	144
I. Επεκτατισμός και παραμόρφωση του συνταγματικού κράτους	144
II. Οι διατάξεις κοινωνικού περιεχομένου ως στοιχείο ανασφάλειας δικαίου και πολιτικής αναξιοπιστίας	150
III. Επιπτώσεις των κοινωνικοπολιτικών μεταβολών στη νομική λειτουργία των κοινωνικών δικαιωμάτων	155
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:	
Η «θετικοποίηση» του κοινωνικού κράτους: Εμπλουτισμός ή νομική αποδυνάμωση της συνταγματικής τάξης;	165
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:	
Η κανονιστική αβεβαιότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων ως συνέπεια των μετασχηματισμών του συνταγματικού κράτους	167
§7. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΩΣ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗ ΝΟΜΟΤΕΛΕΙΑ	167
I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Η ανάδειξη της σύγκρουσης κοινωνικού κράτους και κράτους δικαίου μέσα από τη σχέση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων	167
II. Ιστορικά προλεγόμενα της κατοχύρωσης κοινωνικών δικαιωμάτων	173
III. Η πολυσχιδία των νομικών μορφών των κοινωνικών δικαιωμάτων	184
§8. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ	188
I. Ορολογικές διασαφήσεις	188
II Οικονομικός χαρακτήρας, εγγενής ελαστικότητα και μετασχηματιστική λειτουργία των κοινωνικών δικαιωμάτων	194
III. Η αμφισβητήσιμη σταθεροποιητική διάσταση των κοινωνικών δικαιωμάτων: Η θεωρία του κοινωνικού κεκτημένου	198
IV. Νομική διάπλαση των διατάξεων κοινωνικού περιεχομένου. Τα κοινωνικά δικαιώματα ως Αρχές (Prinzipien)	208
§9. ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	222
I. Πρώτη προσέγγιση στην επιχειρηματολογία. Ιστορικές αφετηρίες της διαμάχης	222
II. Τα ουσιαστικά επιχειρήματα: Λειτουργούν τα κοινωνικά δικαιώματα υπέρ ή κατά της ελευθερίας;	226
III. Τα νομικοπολιτικά επιχειρήματα: Ολοκλήρωση ή αποδόμηση της κοινωνικής τάξης;	232
IV. Τα τυπικά επιχειρήματα: Είναι εφικτός ο δικαστικός έλεγχος των κοινωνικών δικαιωμάτων;	236
V. Η στάθμιση μεταξύ επιχειρημάτων. Κριτική μιας αδιέξοδης προσπάθειας	243

σύνθεσης των αντικρουόμενων ισχυρισμών	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:	
Ερμηνευτικές προαντιλήψεις στη θεωρία των κοινωνικών δικαιωμάτων	249
§10. Η ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΛΑΠΛΟΤΗΤΑΣ ΩΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΟΥ «ΨΕΥΔΟΥΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ» Ή ΩΣ ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ;	249
I. Προερμηνευτικές επιλογές και προερμηνευτικές συνταγματικές θεωρίες: Η αμφισβήτηση του αιτήματος μιας και μόνης ορθής λύσης	249
II. Ο αντίλογος: Η αναζήτηση της σχετικά ορθότερης λύσης	253
III. Κριτική προσέγγιση: Οι διαφορετικές μεταμεθοδολογικές παραδοχές	257
§11. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	263
I. Η περίπτωση των κοινωνικών δικαιωμάτων ως σημείο συνάντησης της θεωρίας του κοινωνικά επίμαχου με το μεθοδολογικό εργαλείο των ερμηνευτικών προαντιλήψεων	263
II. Η διάκριση των λειτουργιών, ο ρόλος του δικαστή και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων: Προαντιλήψεις περί δικαίου στην επιχειρηματολογία για τα κοινωνικά δικαιώματα	271
III. Προαντιλήψεις με άξονα το περιεχόμενο και τις λειτουργίες του συντάγματος	281
§12. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	292
I. Το τέλος της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης ως τομή στην προσέγγιση των κοινωνικών δικαιωμάτων	292
II. Συντηρητισμός, νεοφιλελευθερισμός, σοσιαλδημοκρατία: Ιδεολογικές αφετηρίες επιχειρημάτων «υπέρ ή κατά της ελευθερίας»	297
III. Ο ρόλος του κράτους μεταξύ παρεμβατισμού και «ακυβερνησίας»: Από την ένταση στην αποϊδεολογικοποίηση του προβλήματος	306
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:	
Πραγματικό σύνταγμα και σύγκριση δικαίου: Η αξιοποίηση της «ιστορικότητας» στο παράδειγμα των κοινωνικών δικαιωμάτων	315
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ:	
Στοιχεία μεθοδολογικών προσανατολισμών της ερμηνείας των επίμαχων διατάξεων	317
§13. Η ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑΣ	317
I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Η νομική ως «ετερόνομη επιστήμη» και ο ιστορικός καθορισμός της μεθόδου	317
II. Η μεθοδολογική διαμάχη ως αποτέλεσμα της ανολοκλήρωτης μετεξέλιξης του θετικισμού	326
III. Ιστορικότητα και πραγματικό σύνταγμα	339
§14. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ ΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΜΙΑΣ ΦΙΛΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ	353
I. Ιστορικότητα της μεθόδου και φιλευρωπαϊκή ερμηνεία	353
II. Η λειτουργική αλληλεξάρτηση των εθνικών συνταγματικών τάξεων και της ευρωπαϊκής ενωσιακής τάξης	358
III. Η σύγκριση δικαίου ως μέθοδος ερμηνείας και διαμόρφωσης συνταγματικής πολιτικής στο πλαίσιο της ενοποιητικής διαδικασίας	365
§15. Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΤΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ ΤΗΣ	372

ΦΙΛΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ	
I. Η εκκρεμής ενοποιητική διαδικασία ως ελλειμματική νομιμοποιητική βάση	372
II. Η ιστορικότητα ως (μετα)μεθοδολογικό θεμέλιο	380
III. Η διαπλοκή της προβληματικής των κοινωνικών δικαιωμάτων με το ενοποιητικό εγχείρημα	386
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ:	
Εφαρμογή της μεθόδου: Προς μια προσωρινή επίλυση του προβλήματος των κοινωνικών δικαιωμάτων	395
§16. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΣΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ	
395	
I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Συγκλίσεις και αποκλίσεις των συνταγματικών τάξεων των κρατών μελών	395
II. Τα πραγματικά συντάγματα των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς τις διατάξεις κοινωνικού περιεχομένου: Μια πρώτη φάση συνοπτικής καταγραφής	404
III. Η κοινωνική διάσταση στο διεθνές και στο ευρωπαϊκό δίκαιο	422
§17. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ 1975/86	
433	
I. Χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης: Υπανάπτυξη του κράτους πρόνοιας και λειτουργία των κοινωνικών δικαιωμάτων	433
II. Φορείς δικαιωμάτων και φορείς κοινωνικής προστασίας	441
III. Η κανονιστική πυκνότητα των επιμέρους κοινωνικών δικαιωμάτων	447
§18. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ	
462	
I. Προς τη συναγωγή ενός κοινού ευρωπαϊκού πραγματικού συντάγματος: Η δημιουργική λειτουργία της φιλευρωπαϊκής μεθόδου	462
II. Συμπεράσματα της σύγκρισης των πραγματικών συνταγμάτων των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς τα κοινωνικά δικαιώματα	467
III. Τα κοινωνικά δικαιώματα μεταξύ συνταγματικού πολιτισμού και πολιτικής πραγματικότητας	472
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	479